

»TAKO PREPROSTE STVARI JE TREBA RAZLOŽITI PO 50. LETIH«

Razstava in posvet ob stoti obletnici rojstva profesorja dr. Vilka Novaka

Beltinci, 13. in 14. avgust 2009

Preživeti poletje z Vilkom Novakom, si krajšati dneve s prebiranjem, z raziskovanjem, zapisovanjem ter razmišljanjem o vsem, kar je zapisal in kar je bilo o njem zapisano, ni bil mačji kašelj. Skupini, ki se je že pred mano ukvarjala s pripravami na razstavo in posvet ob 100-letnici rojstva profesorja dr. Vilka Novaka, sem se pridružila pozneje, kljub temu pa sem imela dovolj časa, da sem staro profesorjevo podobo zamenjala z novo. Ime sem poznala, podobe si do prvega leta svojega študija nisem ustvarila. Prve fantazije so se pojavljale ob pogovoru s profesorjem dr. Slavkom Kremenškom, zaradi katerega sem tudi začela podrobneje razmišljati o dr. Novaku in njegovem prispevku k vedi.

V posvet nas je uvedel dr. Jože Hudales s prispevkom o Vilku Novaku in zgodovini etnologije. V podrobnejše opisovanje njegovega predavanja se ne bi spuščala, saj se bo o njem razpisal sam. Prav tako ne v prispevek Marije Kozar-Mukič, ki je podrobneje predstavila njegove madžarske publikacije.

Vilko Novak je leta 1947 na oddelku za etnologijo v Ljubljani doktoriral z etnografsko študijo Ljudska prehrana v Prekmurju. »Njegovo delo ne ponuja samo sinteze dotedanega poznavanja prekmurske prehrane, temveč predstavlja kvalitativni preskok od preprostega zbiranja in opisovanja prehrabnih navad k moderni etnografski analizi prehrane določene pokrajine.« Tako je profesorjevo delo povzela Ivanka Huber in ga tudi podrobneje predstavila. Po njenem mnenju so v študiji tako drobci opisov kot tudi celotna predstavitev ljudske hrane. Pomembna je bila tudi avtorjeva primerjava Prekmurja s sosednjimi pokrajinami in pa celotno Slovenijo. Novak podaja tudi svoje videnje izboljšanja prehrane, ki je bila pod geografskim vplivom, hkrati pa je, skupaj s posteljnino in z oblačili, prikazovala socialni status takratnih ljudi. Ivanka Huber meni, da ljudska kultura in način pridobivanja in pripravljavanja hrane nudita dragoceno gradivo za raziskovanje kulturne zgodovine. Nadaljevala je s kratkim orisom posameznih vrst hrane (juh, prikuh, kašnatih jedi, mesnih jedi, kruha, pečenih močnatih jedi, mleka, začimb in sladil, sadja in pijače), končala pa z besedami o transformaciji v individualizem, ki se je pojavil hkrati s spremembami materialnega značaja prehrane; to je začutil že Vilko Novak.

Dr. Jože Vugrinec je Vilka Novaka predstavil predvsem kot slavista in ne kot etnologa, o čemer so govorili prvi trije predavatelji. Njegova tema je bila povezana s koledarsko-katoliško edicijo *Stopinje*, katerih sodelavec (v uredniškem odboru) je bil vse do svoje smrti tudi profesor Novak. Podrobneje je predstavil Novakove članke o življenju in delu starejših prekmurskih pisateljev. V *Stopinjah* je Vilko Novak razpravljal o številnih prekmurskih piscih, saj so te, v nasprotju z drugimi publikacijami, prišle v marsikatero prekmursko hišo. Poleg starejše prekmurske književnosti je v koledarju obravnaval zelo različne teme: sodobno slovensko književnost, znane osebnosti iz naše zgodovine in njegovega časa, loteval se je tudi zgodovinskih in narodopisnih

tem, pisal spominske članke, posvetilne pesmi ... Omejeval se je predvsem na območje, ki mu je bil koledar tudi namenjen, se pravi na Pomurje, Prekmurje in Porabje.

Prvi pomemben prekmurski evangeličanski pisatelj je bil Števan Küzmič, s katerim so se nekateri raziskovalci že ukvarjali, vendar pa se še nihče v njegovo življenje in delo ni spuščal tako podrobno kot Vilko Novak. Avtorja *Novega zakona* je v spisu *Delo in pomen Števana Küzmiča* natančno prikazal leta 1974 ob 250-letnici njegovega rojstva. Razpisal se je o nepoznavanju Küzmiča v slovenskem in prekmurskem prostoru, o tem, kako se ne zavedamo, da so bili v tem geografskem prostoru prekmurski in porabski dom ter Cerkev pomembni za ohranjanje slovenske narodne zavesti, na kar je odločilno vplival tudi Števan Küzmič. Pomemben je tudi uvod, v katerem se je Novak na široko razpisal o razvoju in pomenu protestantizma. Članek je sklenil s posvetilno pesmijo *Števani Küzmiči*. Leta 1975 je v *Stopinjah* sledila razprava *Delo in pomen Mikloša Küzmiča*, v kateri je Novak predstavil pisateljevo življenje in delo. Posebej se je posvetil sedmim Küzmičevim knjigam, od katerih so se štiri uporabljale v šolah. Bile so pomembne v verskem, šolskem, jezikovnem in narodnostnem smislu. Tudi ta članek je končal s pesmijo, posvečeno Miklošu Küzmiču. Številne članke je Vilko Novak posvetil porabskim Slovincem, predvsem temam, ki so se dotikale njihovega obstoja in izginotja, pisal je o bojznih zanj (*Stopinje* 1980, 1983, 1984).

S pregledom *Stopinj* se nam odpre raznolikost in množica Novakovih objav, vse od znanstvenih razprav, poljudnih člankov, do drobcev, kot so pesmi njegovim prijateljem ob njihovih različnih obletnicah. Podpisoval se je z imenom in s priimkom, včasih z začetnicami imena in priimka ali pa jim je dodal še – Bašov.

Marija Stanonik se je odločila pobliže predstaviti mesečnik *Prijatelj* (*Prijatelj. Znanost razserjivajôcse meszecsne novine*), katerega urednik ali réditel je bil Avgustich Imre. Pred predstavitvijo je orisala, kako sta na ogrske Slovence gledala Karel Štrekelj in pa Matija Valjavec.

Že v Kresu zasledimo neznanega avtorja, ki piše o zapostavljenosti na območju, »kjer biva panoga vrlih slovenskih bratov Prekmurcev«. V zvezi s tem zasledimo kritiko Božidarja Raiča, ki se tiče Franca Miklošiča, saj je bil ta sosed Prekmurcem in je tako edini poznal prekmurščino, ki pa je v svojih delih (na žalost) ni upošteval. Nato je spregovorila o Karlu Štreklju, ki v prošnjem za narodno blago (1887) zatrjuje, da želi vreči mreže na vse kraje, kjer živi slovenski narod. Seveda s tem razume tudi beneške, hrvaške in ogrske Slovence. Začetek je bil obetaven, saj so se pojavile štiri pesmi, med njimi tudi »prekmurska« različica lepe Vide. Ta nikakor ni tragična balada, ampak je vesela, besedilo je polno življenjskega upa. Marija Stanonik sklepa, da je tu dobil Kranjec navdih za novelo *Lepa Vida prekmurska*. Tako pri Štreklju pod temo ljubzenske pesmi najdemo kar 11 pesmi z

* Tina Mertik, študentka 2. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 9224 Turnišče, Gomilica 12/a, E-naslov: tina.mertik@gmail.com

območja ogrskih Slovencev, ki pa je vse napisal Vraz. Isto velja za tretji zvezek, kjer se pojavijo tri pesmi iz Prekmurja. Četrti Štrekljev zvezek vsebuje 12 prekmurskih pesmi, vse pa spadajo pod šaljive.

Matija Valjavec pa je, kot je povedala Stanonikova, »leta 1863 objavil narodno povedko iz Čerensovec (današnjih Črenšovci) na Ogrskem.« Kot folklorno gradivo so Valjavcu služila dela, povezana z mitologijo in zgodovino slovenskega naroda. Leta 1866 je že imel zbrano gradivo s Prekmurja in tako je bila v *Slovenskem glasniku* leto pozneje objavljena kratka bajka Mesec, ki naj bi izvirala z Bistrice na Ogrskem. Valjavčev interes se je z mitologije preselil na dialektologijo, priznal pa je tudi, da je večino gradiva, nabranega v Prekmurju, dobival od dveh učencev, ki sta povedke pripovedovala in jih nato zapisala natanko po govoru svojega rojstnega kraja. Kot meni Marija Stanonik, pa so prekmurske folklorne pripovedi prišle na dan veliko prepozno, da bi vplivale na položaj slovenskega naroda. Pravi namreč: »V času romantike nam silno manjka nekaj zbirk, ki bi na mitološki ravni Slovence med seboj povezale.«

Nadalje govori o mesečniku *Prijatelj* in njegovem uredniku. V Logarjevem zborniku je objavljena temeljita jezikovna analiza prvega prekmurskega časopisa *Prijatelj*, ki je bil doslej v slovenski kulturni zgodovini popolnoma spregledan. Poskusni številki časopisa sta izšli poleti leta 1875; istega leta sta izšli samo dve redni številki, in sicer novembra ter decembra. Urednik je obvladal knjižno slovenščino, vendar se s tem nikakor ni popolnoma odpovedal svojemu poslanstvu – služiti predvsem prekmurskim rojakom. Za ogrske Slovence je bil to, kar je bil Korošcem Anton Janežič. Posebej izstopajoča je osupljivo visoka raven likovne opreme časopisa *Prijatelj*. Iz podnaslova mesečnika so vidni njegovi nameni – razširjati znanost v smislu znanja, vedenja, razgledanosti. Bolj kot prekmurska različica pa je branje časopisa oviral madžarski rokopis, ki pa je v četrtem letniku že prešel na slovenski črkopis – gajico. Kljub temu pa je časopis poudarjal predvsem estetsko funkcijo in manj etnološko. V prvi številki je Stanonikova zasledila junaško-zgodovinsko pripoved o Kralju Matjažu, predvsem njegovo novo vlogo, saj slovenska slovstvena folklor Matjaža ni registrirala kot bojevnika v dvoboju (v smislu Pegama in Lambergarja ali pa Martina Krpana in Brdavsa).

Posebno pozornost je Marija Stanonik namenila poimenovanju mesecev. Tako v mesečniku *Prijatelj* zasledimo ime *svečan*, ki pa ne označuje februarja, ampak januar. Prvi, drugi, tretji, četrti in peti mesec se ujemajo s starimi, splošno sprejetimi slovenskimi imeni, le da jih za eno mesto prehitevajo. Prav tako deseti mesec, ki napoveduje prvi praznik v novembru (vsesvetek). Imena drugega, tretjega, četrtega, petega in dvanajstega meseca sledijo dogajanju v naravi. V četrtem letu izhajanja je urednik že podrobneje predstavil protestantske in katoliške pisatelje, ki so upravljali s prekmursko besedo, dotaknil pa je se tudi splošne slovanske kulture.

Sledila je predstavitev leta 1959 v občini Beltinci popisane obrti; prispevek je pripravil dr. Ivan Rihtarič. Ta sloni na posebnem popisu, ki ga je takrat organizirala Okrajna obrtna zbornica in je bil izveden na (kritičen) datum 31. 12. 1959, pomen omenjenih podatkov pa je po Rihtaričevih besedah večji za lokalno prebivalstvo. Svojo predstavitev je povezal s predstavitev kolegice Ivanke Huber, saj po njegovem mnenju obrt sovpada s prehrano. V popisu sta predstavljena tako družbeni kot zasebni sektor, vsak razdeljen na posamezne stroke. Pri prvem jih zasledimo

šest (obratno pridelovanje kovin, stavbne obrti, obrtna predelava lesa, obrtna predelava tekstilnega blaga, živalske obrti in drugi), medtem ko jih je pri drugem osem (obratno pridelovanje kovin, stavbne obrti, obrtno pridelovanje tekstilnega blaga, živilske obrti, predelovanje usnja, osebne storitve in pa druge obrti). V nadaljevanju je avtor obrtne panoge podrobno razdrobil in jih definiral s podjetji in številom zaposlenih. Zlasti je poudaril živilsko obrt in jo razdelil na sedem dejavnosti: pekarstvo, slaščičarstvo, mlinarstvo, luščenje prosa in izdelovanje ajdove kaše, žganjekuha za druge, izdelovanje jedilnega olja in izdelovanje krmil. Kot najpogostejšo dejavnost je omenil mlatilničarstvo, s katerim se je v takratni občini Beltinci ukvarjalo kar 26 obrtnikov. Zanimiv je tudi podatek o registrirani obrti avtotaksista, kot navaja Rihtarič, takratnega prebivalca Beltincev, Štefana Fujsa. Drugi dan posveta je svoj prispevek prvi predstavil dr. Hotimir Tivadar, sicer domačin iz občine Beltinci, ki pa trenutno deluje na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Svoj prispevek je naslovil Govor med Muro in Rabo v 3. tisočletju s stališča slovenskega knjižnega jezika. Kot je znano, sta bila pred letom 1919 Pomurje in Porabje enotna pokrajina. Leta 1919 se meja ni ostro zarezala samo v geografski prostor, ampak tudi v jezik. Še huje je bilo po letu 1945, ko so zaprli meje – njun jezikovni razvoj je šel vsak v svojo smer. Glavni cilj avtorja prispevka je bil »opozoriti predvsem na pomembno vlogo knjižnega jezika pri razvoju narečja in na nekatere pasti pri raziskovanju slovenskega jezika (tako knjižnih kot tudi neknjižnih zvrsti narečja)«. Raba in razvoj sta primarna pri ohranjanju in raziskovanju narečij, saj obstajajo velike razlike med knjižno in narečno jezikovno zvrstjo, kar se opazi predvsem v prekmursko-porabskem primeru. Hotimir Tivadar je sklenil z besedami, da »živiljenje ene zvrsti na račun oslabitve druge zvrsti nikakor ni produktivno in vodi v krčenje jezikovnega prostora slovenskih govorcev nasploh«.

S prispevkom dr. Rebeke Kunej smo поблиže spoznali uveljavitev folklorne skupine iz Beltincev. Rdeča nit predavanja (Folklorni festival pred letom 1941 – popularizacija folklorne?) je bil Veliki festival slovenskih narodnih običajev v Mariboru, ki se je od drugih festivalov razlikoval predvsem v dveh stvareh: po številu nastopajočih (zasledimo številko 227) in pa po pestrosti prikaznega programa. Med nastopajočimi so bili tudi beltinski folkloristi – sodelovalo je osem parov pod vodstvom Matjaža Kavaša. Poleg plesalcev je skupino sestavljalo še osem članov Kociper bande. Odplesali so šest plesov (Tkalečka, Šoštarska, Točač, Šamarjanka, Po zelenoj trati in Marko skače). Vprašamo se lahko, zakaj je Marolt izbral prav plesno izročilo Beltinčanov? In tukaj Rebeka Kunej postavlja tezo, da zaradi poznanstva z Vilkom Novakom. To se potrjuje v pismu, ki ga je France Marolt pisal ženi, in v katerem pravi, da gre v Beltince k profesorju Novaku. Tako je Marolt raziskoval in zapisoval na tem območju, gradivo je shranjeno v zbirki *Panonski zapisi*. Pri večini ni točne datacije in so tudi brez navedbe informatorja. Domneva pa se, da je šlo prav za obdobje, ko so se pripravljali na festival. Kot je ugotavljala tudi predavateljica, gre v Beltincih za popularizacijo folklorne, na kar je v veliki meri vplival festival, ki je hkrati pripomogel tudi k uveljavitvi same folklorne skupine in »ustvaril« folklorni festival, ki ga v Beltincih prirejajo še danes. V celotnem segmentu folklorne se je v tem kraju najbolj poudarjalo plesno izročilo in tako so nekateri plesi iz Beltincev postali »izbrani primeri celotnega prekmurskega plesnega izročila«.

Dr. Mojca Ramšak je svojo predstavitev nasloвила Čast in sramota – nianse družbeno-kulturnih konceptov. Njeno predavanje lahko povzamemo z besedami, da kot družbeno-kulturna koncepta čast in sramoto zasledimo na različnih področjih vsakdanjega življenja. Obkrožajo nas močne kulturne časti, ki so zasidrane v naši kolektivni zavesti in so tako povezane z njenim nasprotjem, s sramoto. Odnos med častjo in sramoto postaja zapleten in o njem lahko govorimo le na podlagi različnih etnoloških, zgodovinskih, antropoloških in drugih virov.

»Naloga etnologije je, da analizira in genetsko-primerjalno raziskuje kulture primitivnih ljudstev, kakor tudi ljudsko kulturo civiliziranih narodov, nakar mora podati splošne zakonitosti razvoja človeške kulture.« Omenjeno opredelitev je Vilko Novak oblikoval že leta 1949 in jo predstavil na enem od mednarodnih kongresov, po tistem pa smo jo lahko zasledili še nekajkrat – v letih 1956, 1958 in nazadnje 1978. Zgoraj zapisane besede so bile tudi v središču predavanja dr. Rajka Muršiča z naslovom Vizije etnologije kot primerjalnega dela antropološkega raziskovanja: Današnji pomen Novakovih zgodnjih metodoloških predstav. Definicija je dobro premišljena (kar se kaže v njenih ponovitvah) in hkrati zelo uporabna tudi za današnji čas, vendar pa tudi tukaj ne gre brez zaprek, ki se pojavljajo predvsem v interpretaciji besedila. Opredelitev je bila zapisana v nekem zgodovinskem trenutku, in to je tisto, kar je treba upoštevati – tisti zgodovinski trenutek, takratni način govora, takratne pomene besed, in kot nadaljuje Rajko Muršič, vsako leto nanovo opaža, da študenti (predvsem iz prvega letnika) pa tudi drugi potrebujejo prevod Novakovega zapisa. Najzanimivejši del omenjenega nespornazuma izhaja iz »genetsko-primerjalnega raziskovanja« – kaj to pomeni? Študenti smo na začetku genetsko avtomatično povezali z genetiko in šele pozneje nam je »kapnilo«, da bi lahko šlo za povezavo z genezo, razvojem in navsezadnje tudi izvorom ter da fizična antropologija tu ne igra nikakršne vloge. Nadaljevalo se je s »kulturo civiliziranih narodov«. In kot trdi Rajko Muršič, se »danes zaradi politične korektnosti bojimo razločevati med civiliziranimi in primitivnimi ljudstvi, pa vendar to razliko v kakršnikoli obliki etnografije reproduciramo, vzpostavljamo na novo, skupaj z vsem, čemur danes rečemo izkus

gospostva«. Iz najdragocenejšega dela definicije (»nakar mora podati splošne zakonitosti razvoja človeške kulture«) izhaja opozorilo na primerjalnost etnologije. Zdi se nam samoumevno, da lahko govorimo o kulturi, človeški kulturi, splošnem razvoju človeške kulture in da je to nekaj tako preprostega in samoumevnega, da s tem ni treba izgubljeti besed – vendar še zdaleč ni tako. Težave se kažejo pri vseh prvinah omenjene opredelitve, pri splošnih zakonitostih, pri razvoju in navsezadnje pri človeštvu. V nadaljevanju Muršič povzema, da Novak ni znan zaradi svoje etnografije, ki jo je uporabil za disertacijo, temveč zaradi svojega sintetičnega dela *Slovenska ljudska kultura*. In že smo pri paradoksu – ali se posvetiti etnografiji (kadarkoli in kjerkoli) in se zamejiti pri komunikaciji z bralstvom ali pa se odmakniti od etnografskih opisov in se poskušati približati splošnostim, za katere vemo, da niso možne in da so zgolj ena od možnih interpretacij resničnosti. V zgoraj omenjenem delu je Vilko Novak zapisal, da etnologijo in etnografijo razume kot nekaj istega, da gre za raziskovanje ljudskega v gmotnem, družbenem in duhovnem življenju tako v preteklosti kot tudi v sedanjosti. Njegov širok komparativni vidik, ki ga je zagovarjal, je izhajal iz takratnega razumevanja etnologije. Čeprav so mu nekateri kritiki očitali, da je disertacija seznam receptov brez teorije, pa je v resnici v njej uporabljeno zelo široko znanje. Razlog za pomanjkanje teorije pa je preprosto takratni čas, ko ni bilo smiselno, da bi narodopisci v prvi plan postavljali teorijo. Kot epilog k predstavitvi Rajka Muršiča dajem Novakovo opredelitev etnologije, ki je še vedno, po tolikih letih, izzivalna in se še vedno lahko primerja z današnjimi teorijami.

Posvet sta vsaka s svojim prispevkom sklenili Maja in Sandra Koštric. Prva je predstavila svojo diplomsko nalogo z naslovom Vpliv projektov in politike EU na Rome: Zgodba nekega »romskega naselja« v Prekmurju, medtem ko je Sandra govorila o percepciji Prekmurja v slovenskem kolektivnem spominu.

Ob pozitivnih kritikah smo bili ponosni, da smo zmogli izpeljati nekaj za nas tako velikega. To nam je dalo zagon za organiziranje podobnega posveta tudi letos, vendar pa vse kaže, da tega ne bomo zmogli; temu pa ne botruje naša lenoba, temveč pomanjkanje finančne podpore.